

Antik Yunan'dan 16. Yüzyıla Adil Fiyat*

İktisat Teorisinde Adil Fiyat-Justum Pretium Kavramını Anlamlandırmak

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisat Bölümü öğretim üyesi olan Prof. Dr. Abdullah Mesud Küçükkalay, İktisat Tarihi alanında önemli çalışmalara imza atmış bir akademisyendir. Coğrafi keşifler¹ ve Osmanlı'da ithalat üzerine telif çalışmaları² bulunan Küçükkalay'ın yine alanında önde gelen ilk baskısı 2008'de yapılan İktisadi Düşünceler³ ve ilk baskısı 2014'de yapılan Dünya İktisat Tarihi⁴ üzerine iki çalışması daha bulunmaktadır. Küçükkalay son çalışmasında iktisat tarihinin en ilginç ve önemli kavramlarından biri olan *adil fiyat* kavramının Antik Yunan'dan 16. Yüzyıla kadar olan kavramsal ve tarihi gelişimini ele almaktadır.

Adil Fiyat, Giriş, İktisadi Düşünce Tarihinde Değer Problematiği, Değer ve Müdahalecilik Bağlamında Adil Fiyat, Adil Fiyat Literatürü Üzerine, Aristo'dan 16. Yüzyıla Adil Fiyat Düşüncesi ve Sonuç ve Değerlendirme kısımlarından oluşmaktadır.

Küçükkalay, eserini kaleme alırken en önemli amaçlarının, özelde batıda adil fiyat gibi bir kavram hakkında müstakil bir Türkçe eser kaleme almak ve geleneksel iktisattan kavramın çıkartılmasının nasıl teolojik ve tüm pozitif olma iddialarına karşın normatif bir tutum olduğuna dikkat çekmek olduğunu belirtmektedir.

* **Künye:** Küçükkalay, A. M. (2016). *Antik Yunan'dan 16. Yüzyıla Adil Fiyat*, 1. Baskı, Ötüken Yayınları: İstanbul

¹ Küçükkalay, A.Mesud. (2001). *Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler-Avrupa ve Osmanlı Devleti*. (1. Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi.

² Küçükkalay, A.Mesud. (2007). *Osmanlı İthalatı İzmir Gümrüğü 1818-1839*. (1. Baskı). İstanbul: Kitap Yayınevi.

³ Küçükkalay, A.Mesud. (2015). *İktisadi Düşünce Tarihi*. (4. Baskı). İstanbul: Beta.

⁴ Küçükkalay, A.Mesud. (2016). *Dünya İktisat Tarihi*. (2. Baskı). İstanbul: Beta.

Yazar, kitabının “Giriş” kısmında seçtiği konunun teorik önemini ortaya koymak için adil fiyatın ne anlama geldiğini belirlemeye çalışmaktadır. Tarafların değişim sonrasında değişim öncesine göre adalet, eşitlik veya hakkaniyet yönünden durumlarını bozmayan veya kötüleştirmeyen bir fiyat olarak tanımlanabilecek kavramın özellikle iktisat teorisindeki “değer” tartışmasındaki yeri dışında piyasa ile müdahalecilik biçiminde temel teorik ayrışmada oynadığı rolden söz edilmektedir. Ayrıca kavramın ticaret, faiz, tekel, regülasyonlar ve servet dağılımı ile olan doğrudan etkileşimi yüzünden iktisat dışında ilahiyat ve hukukçuları ilgilendiren boyutlarına da gönderme yapılmaktadır (s.15). Adil fiyat kavramının teolojiye bulanmış şekilde Hıristiyanlıkta ele alınmasının nedenleri Avrupa’da Ortaçağ’da kilisenin hayatın tümünü düzenleyen otoritesinin bir parçası olarak görülmektedir.

Yazarın adil fiyatın, sonraki yüzyıllarda değer ve piyasa üzerinden yürütülen teorik tartışmalarda oynadığı rolün iki noktada temayüz ettiği saptaması önemlidir. Birincisi, adil fiyatın maliyet-emek-objektif değer teorisinden subjektif-fayda değer görüşüne geçişteki rolüydü. İkincisi ve daha ideolojik olanı ise adil fiyatın devletin belirlediği bir fiyat mı yoksa piyasadaki cari fiyat mı olduğu şeklinde müdahalecilik ve piyasa arasındaki tercihin belirlenmesinde oynadığı roldür (s.19). Adil fiyat üzerinden normatif önermelerle desteklenen müdahaleciliğin meşru gerekçelerine veya tam tersi pozitif önermelerle oluşturulan piyasacı yaklaşımların meşruiyetine ulaşmak mümkündür. Yazarın giriş kısmında dikkat çektiği en ilgi çekici olgu, 20. Yüzyılda kapitalist gelişmenin yol açtığı gelir dağılımı eşitsizlikleri ve az gelişmişlik sorununun da modern zamanlarda bu sorunlara daha etik ve normatif temelde yaklaşmak isteyenler yoluyla tarihsel olarak kavrama duyulan ilgiyi canlandırdığıdır (s.21).

Fiyat değişim işlemi değerlerin ölçüsü olarak ifade edildiğinde, mal ve hizmetlerin değişim işlemi fiyat cinsinden ortaya çıkan değer üzerinden geleneksel ticarete adil fiyatın muhtemel etkileri bir yanda yer alırken paranın bir başkasına verilip karşılığında alınan fazla yani faiz cinsinden de parasal ticaretteki etkisi de öte yanda yer almaktadır (s.22). Yazar bu noktadan sonra *“fiyat mübadele edilen mal ve hizmetlerin birbirine nispetiydi. Yani bir ilişki ve bir orandı. İşte bütün mesele, bu ilişkinin nasıl hakkaniyete uygun, bu oranın nasıl adaletli ve eşit olabileceğiydi”* (s.23) ifadeleriyle tartışmanın ana sorunsalını belirledikten sonra tartışmanın eski zamanlardaki tarihsel gelişimine giden yolda okuyucuya rehberlik edecek düşüncüyü ortaya koymaktadır.

Ana sorun şuydu: Mübadelede tarafları mübadele işleminde zarara uğratmayacak değişim oranı ne olmalıdır ve bu oran nicel olarak ifade edilebilir mi?

Yazar, “iktisadi düşünce tarihinde değer problematiği” başlıklı kısımda Antik Çağdan itibaren Batı dünyasında konu ile ilgili görüşlerde dikkat çeken kullanım değeri ile mübadele değerinin talep üzerinden fiyatlara etkisinin analizinde çekilen güçlük ve karmaşayı ele almaktadır. Bu kısımda Aristo, Jean Bodin, Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx, Stanley Jevons gibi önemli isimlerin değer teorilerine değinilmekte ve mübadelede değişmez bir değer ölçütü olup olamayacağı konusundaki nitel ve nicel tartışmalara kuş bakışı bakılmaktadır.

“Değer ve müdahalecilik bağlamında adil fiyat” başlıklı kısımda ise yazar özellikle Orta Çağdaki düşünürlerin kullanım ve değişim değerinden bağımsız her malın kendi öz bir değerine sahip olduğu fikri ile değeri maliyet, taşıma maliyeti ve yer yer talep gibi unsurlarla ilişkilendiren karmaşık anlayışlarını yorumlayan bir grup yorumcunun görüşü ele almaktadır. Sonra ise yaygın düşüncenin aksine Orta Çağdaki düşünürlerin maliyet dışında malın faydalılığına dayalı bir anlayışa da sahip olduğunu öne süren diğer bir grup yorumcuların görüşlerini değerlendirmektedir. Yazar burada adil fiyat ve değer konusunda yazıp çizen yorumcuların düştüğü bir duruma Arnold F. McKee'den atıfla vurgu yapmaktadır. Adil fiyatın ne olduğuna ilişkin tartışmayı Orta Çağ yazarları üzerinden modern zamanlarda yürütme ve Orta Çağın koşullarını bugüne yansıtarak modern fiyat oluşumun açıklamada bunlara müracaat etme anakronizmi (s.61-62). Normatif yaklaşımların, McKee'nin görüşüne, adalet ve eşitlik talebinde olan iktisadi sistem arayışında oldukları için görüşlerinin temelini oluştururken adil fiyat gibi kavramlara müracaat etmeden bunu yapamayacaklarından katılmamaları ise gayet doğal karşılanmalıdır.

Bu bölümde dikkati çeken en önemli konular ise şunlardır: Orta Çağ düşünürlerinde fiyatın adil olarak belirlenmesinde nesnel bir kuralın olmaması (s.62); Keynes sonrasında müdahalecilik ve liberalizm ayırımına dayalı olarak piyasa fiyatının bir tür adil fiyat olup olmadığı tartışmalarının her tarafın kendi ideolojisine göre yürütülmesi; skolastik adil fiyat düşüncesinin piyasa fiyatı olduğunu iddia edenler bir tarafa (J. A. Schumpeter, N. S. B.Grass ve M. Blaug gibiler) (s.62-68) öte yandan skolastiklerin normatif bir ahlaki tutuma uygun olarak vicdanlarına göre davranmaları beklenen bir insan tutumunun piyasadaki fiyat

oluşumunda etkili olduğunu düşündüklerini savunanlar diğer tarafta yer alması (s.70, 72). Bu tartışmada adil fiyatın otorite tarafından belirlenen mi, cari piyasa fiyatı mı yoksa arz ve talebin ortak bir tahminine dayalı bir değer mi olduğu hususu da belirsizliğini koruduğu gibi R.G. Collingwood ve George W. Wilson gibi bazıları adil fiyat tartışmasını gereksiz buluyordu (s.71-72). Yazara göre adil fiyatla ilişkili ana sorun “**adaletin tanımlanmasında ve kantifiye edilmesindeki imkânsızlık**” idi (s.73).

“Adil Fiyat Literatürü Üzerine” başlıklı bölümde ise yazar, adil fiyatla ilgili müstakil kitap sayısının çok az olduğundan söz etmekte ve bu alandaki çalışmaları tanıttıktan sonra kitapların muhtevisiyatını ele almaktadır. Kitaplarla ilgili olarak daha sonra iktisadi düşünceler tarihi ve Orta Çağ tarihi kitaplarında da adil fiyat kavramına değinildiği hatırlatılmaktadır. Diğer makale çalışmalarının büyük bir kısmının ise ilginç bir şekilde skolastiklerin adil fiyattan ne anladıklarını anlamaya yoğunlaştığını doğrudan adil fiyatın ne’liği hakkındaki kendi görüşlerinden oluşmadığı tespitini yapmaktadır. Yazarın literatür üzerine önemli bir tespiti dikkatlere sunduğu görülmektedir. **Bu da adil fiyat tartışmasında özellikle pozitivist anlayışla adil fiyatı belirleyecek nicel ölçüt kaygısıyla kavramın gittikçe ilahiyat temelinden ve değer dünyası ile ilişkisinden koparılarak ele alınması hususudur.**

“Aristo’dan 16. Yüzyıla Adil Fiyat Düşüncesi” başlıklı bölüm kitabın en uzun bölümüdür. Bu bölümde (s.90-227) yer alan alt başlıklar şu şekilde sıralanmaktadır. *Adaletten Mübadele Adaletine: Aristo; Hıristiyanlık ve İlk Yorumları: Kilise Babaları; Roma Hukuku’nda Adil Fiyat: Romanistler; Kilise Hukuku’nda Adil Fiyat Kanonistler; Teologlar ve Adil Fiyat: Skolastikler ve Ortaçağ Ekonomisi: Toplumsal Yapıda Devamlılık.*

Yazara göre ilk çağda adil fiyat saf bir biçimde bulunmadığı gibi muğlak bir değişim eşitliğinden söz etmenin mümkün olduğu bir bağlamda ele alınabilirken sonradan Skolastiklerle Hıristiyan bir düzenin ekonomik temellerinden biri olmaya yönelik bir seyir izledi. Roma’da arz ve talebin üzerinde uzlaştığı fiyat adil bulunurken bir malın adil fiyatın üstünde veya altında mübadelesinin günah olduğunu kabul eden skolastik anlayışa nasıl geçildiği tartışmasına girişen yazar, skolastik adil fiyat teorisinin temelinde Romalı hukukçular ile kilise hukukçularının yani romanist ve kanonistlerin görüşlerinin yattığı tespitini yapmaktadır. Yazar bundan sonra ise Orta Çağın kendisine

özgü statükosunun korunabilmesinde adil fiyatın mevcut toplumsal sınıflar arasında sağlanan dengeyi sürdürmede zenginlere daha fazla servet aktarmanın engellenmesi suretiyle oynayabileceği potansiyel rolü olduğu ve bu yüzden adil fiyat yaklaşımlarının önem kazandığı tespitini yapmaktadır (s.93).

“Adaletten Mübadele Adaletine: Aristo kısmında, yazarın, Aristo'nun adalet ve eşitlik temelinde mübadelenin tarafların durumunu bozmayacak bir orantı olarak gördüğü ve ama bunun nicel olarak nasıl hesaplanacağını açıkça ortaya koymadığı ve Aristo'nun yorumlayıcılarının Aristo'nun adil değişim üzerine fikirlerini zorla kendi düşüncelerine destek sağlayacakları şekilde yorumladıkları tespiti dikkat çekicidir (s.94-108).

“Hıristiyanlık ve İlk Yorumları: Kilise Babaları” başlıklı kısımda, adil fiyat kavramının başlarda daha az olmak üzere Eflatun sonra da önemli oranda ise Aristo'nun düşüncelerinden derin izler taşıyarak özellikle Hıristiyanlıkta nasıl bir etki ortaya koyduğu genişçe ele alınmaktadır. Ortaçağda kilise babalarının ekonomik hayatın ahlakî olmasına önem verdiklerinden özellikle adil fiyat ve faiz üzerinden ekonomik sistemi değerlendirmişlerdi Ancak adaletin nasıl gerçekleştirileceğine dair açık bir ilke konulmadığı için felsefi ve dinsel olarak pek çok yorum ortaya çıkmıştı (s.110-111). Küçükkalay, Giambatista Vico'nun yorumları üzerinden adalet kavramının ekonomik mübadelede iyi davranışlarla ilişkilendirilen ve saldırganlık, açgözlülük ve ihtiras gibi günahlardan uzak olmakla tanımlanan içeriğinin aydınlanma dönemi ile birlikte bu kınanan davranışların ulusal savunma, ticaret ve siyaseti olumlu etkileyen sonuçlar ürettiği şeklinde olumlanan davranışlara evrilmesine işaret etmektedir. Avrupa'da siyasi anlamda parçalanmışlıkta güçlenen Papalığın otoritesinin yerine deist anlayışa sahip siyasal olarak güçlü devletler aldıkça günahlardan da bazı iyilikler çıkacağı ve bunun doğal olduğu fikrinin kabulüne giden yolun temel ana taşları ele alınmaktadır (112-116). Yazar, din ile ticaret, faiz, adil fiyat ve monopol gibi konulara ilişkin Hıristiyanlığın Antik Yunan felsefesinin kavramsal araçları ile ele almasının sonuçlarına işaretlerle iktisadi tutumların belirlenmesinde Skolastik dönemden önceki Patristiklerin, ekonomik yaşamı ilgilendiren yukarıda sözü edilen konulara ilişkin günaha düşme ihtimalini artıran ve adaleti bozabilen eylemler kategorisine dahil ettikleri tespitini yapmaktadır. Antik Yunan ve Roma düşünürlerinin büyük bir kısmında (İskenderiyeli Clement gibi farklı düşünenler de var olmakla birlikte) ortak olan şey zenginlik

peşinde koşan tüccarların aç gözlülüğü gibi ortak temalar bulunmaktaydı. Patristikler bu fikri dini açıklamalarla daha da güçlendirmişlerdi. Faiz 325'de İznik Konsülü'nde açıkça yasaklanmıştı. Faiz konusunda önce din adamları sınıfına yasak olan faizin sonra Charlemagne tarafından 789'da siyasal herkese yasaklanmasının gelişimini ele alan yazar, kilise babalarının faizin meşru olmamasını genel olarak faizcinin başkasının malına ile emeğine ortak olmak ve yıpranmadığını varsayarak aşınmayan bir şey olarak görmeleri ile ilişkilendirdiklerini ifade etmektedir. Aquinas'ın *Summa Theologica* adlı eserinde de delillendirilen şeyler mübadelede tarafların eşit değişimini engelleyerek adaleti bozduğu fikrini desteklemekteydi. Bunun, Antik Yunan felsefecilerinin ifade ettiği değişim adaletine nasıl bağlandığını gösteren (s.117-136) yazar, 15. Yüzyılla birlikte faiz tartışmalarının tavsayıp sonra yasağa karşı görüşlerle faizin teorik olarak gayri meşru ama pratikte nasıl olağan görüldüğü ile ifade edilebilen zihniyet dönüşümünü ele almaktadır. Adil fiyat oluşumunu ihlal eden bir diğer husus monopollerdi. Yazar, monopollerin nasıl fiyat müdahaleleri ve piyasaya düzenlemeleri olumladığını belirleyen doğal şartları (ulaştırmanın güç ve pahalı olması, arzda dalgalanmalar v.b) ve suni şartları (kartel ve mal fiyatını belirlemeye olanak taşıyan stokçuluk, monopson ve diğer eylemler) ele alarak monopolün de nasıl faiz gibi yasaklanan bir eylem olduğunu temellendirmektedir. Temel malların makul fiyatla piyasaya sunumu için toptan mal alım ve satımı hariç monopolün diğer tanımlarının suç olarak tanımlandığını ifade eden yazar, daha sonra özel mülkiyete ilişkin kilisenin yorumlarını ele almakta sınıfsal farklılıklara izin veren ama sınıfların kendi içinde birbirine muamelesinde adil değişimi esas alan bir siyasal ve toplumsal dengeyi doğal sayan yorumları incelemektedir. Yazar bu noktadan sonra ilahi-doğal hukuk ile beşeri hukuk arasında uyumlaşmayı gayet başarılı bir şekilde ele alıp, mülkiyet kurumunun nasıl doğal hukuka uygun ve zorunlu bir kurum olduğuna dair esnek yorumları aktararak, zenginliğin kendisinin değil kötü kullanımının suç olduğuna dair Hilary'nin ve skolastiklerden Aquinas'ın görüşleri ile özel mülkiyetin ılımlılık, cömertlik ve tasarruf değerlerine uyumlu kullanımı halinde bir kurum olarak meşru olduğu görüşü ile doğallaşması sürecine nokta koyulmaktadır (s.137-148).

“Roma Hukuku'nda Adil Fiyat: Romanistler” başlıklı kısımda yazar önce Roma dönemindeki kodifikasyon çabalarında adil fiyat ile ilgili gelişmeleri ele almaktadır. Roma hukukunda gönüllü pazarlık veya özgürce belirlenen fiyatlara olumlu bakış açısının adil fiyatın ne

olduğuna dair tartışmada temel alınması gerektiğini konunun yorumcuları ile temellendiren yazar, sonra da bu genel ibahenin istisnalarının neler olabileceğine dair yorumlarla Skolastik adil fiyat yaklaşımları arasındaki bağlantıyı açıklamaya girişmektedir. Genel olarak herkesin kendisi için neyin iyi olduğunu bildiği ve fiyat denilen olgunun aslında bir şeyin satılabilen değerini yansıttığı bilgisizlik veya yanlış bilgilendirme ile tehdit kaynaklı ihlaller durumunda ise oluşan fiyat olması beklenenin yarısı düzeyinde ise (*laesio enormis ilkesi*) mübadele işlemine telafi edici müdahaleyi olumlu bulan bir bakış açısı ile istisna hallerinin neler olduğunun belirlendiğini söyleyen yazar, 6. Yüzyıldan sonra Roma hukukundaki gelişmelerin Orta Çağ ile birlikte gerilemesine ve 12 ve 13. Yüzyıla kadar olan bir duraklamaya işaret etmektedir. Telafi teorisindeki ana sorun ise olması gereken fiyatın yarısının ne olduğuna dair bir kıstasın (ki adil fiyatın nicelleştirilmesine dair tek ifadedir bu) ne olduğu sorununun devam etmesi olduğuna vurgu yapan bu alandaki özellikle Odefredus'un görüşlerini ele alarak yaygın, emsal ve bilirkişilik gibi fiyat tespit yöntemlerinin adil fiyatın anlaşılmasındaki yerini belirleyen yazar adil fiyatın aslında alıcı ve satıcının anlaştığı cari piyasa fiyatı olduğuna dair orta noktaya bizleri ulaştırmaktadır. Cari fiyat, monopol fiyatını dışarıda tutan ve haksız diğer fiyat belirleyici eylemleri yasaklayan otoritenin de uygun gördüğü piyasadaki fiyat olarak tanımlanmaktaydı (s. 149-158).

Yazar, "Kilise Hukukunda Adil Fiyat: Kanonistler" başlıklı kısımda, kilise hukuku tarafından içselleştirilen Roma ve Charlamagne hukuku dâhil eski yorumların Kilise Hukuku'na dâhil edildiğini söylemekle Greko-Romen sürekliliğe işaret etmektedir. Spekülatif alım satımların yasaklanması ve tavan fiyat uygulamaları şeklindeki Karolenj dönemi uygulamalarından bahisle özellikle Johannes Gratian'ın Decretum'undaki faizdeki kirliliği ticarete yönelik sözleşmelerle de ilişkilendirdiği tartışmaları özetleyen yazar, **adil fiyat kavramının lafzen ilk kez burada kullanıldığı tespitini** yapmaktadır. Gratian'a göre ana ilke, Ambrose'nin belirlediği *anamaldan fazla ne talep edersen et bu faizdir* ilkesiydi. Ticaret ile ilgili lâiklerin faaliyetlerini yumuşatan yeni yorumlardan sonra yazar Hugoccio'nun bir kimsenin geçim amaçlı ticarî faaliyetini çadircı Havari Paul üzerinden örnekendirerek meşrulaştırmasını *yenilik* olarak tanımlamaktadır. İhtiyaç amaçlı olmayan ve özellikle kıtlık yaratma temelli spekülatif faaliyetlerin ise din dışı olduğu ve kiliseden uzaklaştırma gerektirdiği hükmü ise korunmaktaydı. *Quicumque* denilen bir kişinin ihtiyacı kadar edindiği bir şeyi başkasına sattığı fiyatın meşru olduğu ana ilkesinin sonra

tüccarların dağıtım ve taşımacılık yoluyla sağladıkları hizmetin meşru olduğuna dair özellikle İspanyol kanonistlerince yorumlanmasına değinen yazar, yasal olan ile olmayan ticaretin ayrıştırılmasına yönelik çabaları özetlemektedir. Sonradan bu yorumların 14 ve 15. Yüzyıl dominiken ve fransisken din adamları tarafından aynı temeldeki yorumlarında ulaşılan noktanın, adil fiyatın bir tür yaygın fiyat olduğunu hususu olduğunu belirten Küçükkalay, Gratian ve Dekretistlerden kısmen farklılaşan ve Decretium yerine Placuit'i temel alan bir kilise hukuku olgusuna konuyu getirerek adil fiyatın belirlenmesinde ve ödemenin geciktirilmesi durumunda adaletin sağlanmasında da ana sorunun yani adil fiyatın ne olduğunun belirlenmesi sorununda temel yaklaşımın cari fiyat kavramı ile çözümlendiğine gönderme yapmaktadır. Peki cari fiyat nedir? sorusuna olağan, yaygın, makul, resmi olarak düzenlenmiş (legitium pretium) ve ortak pazarda belirlenen gibi bir sürü anlam verilebileceğine dair yorumlara değinilerek cari fiyat ile adil fiyatı eşitleyen bir *özel fiyat* kavramına geçiş yapılmakta ve bu fiyat emek, risk ve maliyet dışında uygun bir niyet içeren (ahlaki anlamda kilisenin yargısına tabii olabilen) bir fiyat olduğu noktasına bizi getiren yazar nihayet bu kısmı tamamlamaktadır (s. 159-174).

“Teologlar ve Adil Fiyat: Skolastikler” kısmı ise kitabın Kilise Hukukçularının romanist ve decretist yorumlarını uzlaştıran yaklaşımlarından sonra, skolastiklerin adil fiyata ilişkin görüşlerinin ele alındığı kısımdır. Teologların hukukçulardan iki noktada ayrıldığını ifade eden yazar bu noktalardan birincisinin adil fiyatın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünmeleri ve bu nedenle ikinci olarak, adil fiyatı ahlaki ilkelerle ilişkilendirmek suretiyle bunu mümkün kılma arayışları olduğunu öne sürmektedir. Burada da adaleti bozan şeyin tüccar faaliyeti olduğu varsayımı korunmakla ve patristiklerin meşru ihtiyacın dışında kar amaçlı ticari faaliyete sıcak bakılmamakla birlikte ticaretin ihtiyaçları giderme özelliğine gönderme yapılarak bu faaliyetin ahlaki ilkelerle bağdaşmayan sonuçlarına işaret edilmektedir. Bu durumda ise yapılacak şey mübadelede tarafların ticaretle durumlarının değişmemesi açısından değişim ölçüsü olarak fiyatın ne olması gerektiğine dair tartışmalara tekrar bakmak gerektiğini ifade yazar, teolog filozofların adil fiyatın ne olduğu konusunda önce belirlenen fiyatlar (pretium legitium), sonra ise bir tür cari piyasa fiyatı (justus pretium) yaklaşımına doğru yaklaştıkları sonucuna varmaktadır. Bu durumda birinci fiyatta tüccar emeğinin ve riskinin karşılığı olan maliyetin üzerine tüccarın geçenebilmesi için bir miktar fazlalık talep

etmesinin karşılığı belirlenen bir fiyatın devlet tarafından belirlenmesi ya da piyasada belli bir zamanda oluşan fiyatı tarafların değişime razı oldukları ve ihtiyaçlarının derecesi olarak kabul etmek ve cari fiyatı kabul etmekten başka bir pratik çözüm görünmüyordu. Bu durumda yazar, adil fiyatın hangi oranda bir fiyat olduğu hususunun mecburen kıtlık ve ihtiyaçlar tarafından belirlendiği bir duruma ulaşıldığı sonucuna varmaktadır. Müdahaleci yaklaşımları savunan bazı isimlere göre (Jean Gerson, Gabriel Biel v.d.) mübadele fiyatı önceden belirlenmelidir. Aquinas, Azpilcueta, Molina ve Salamanca Okulu ise adil fiyatın sahtekârlık ve zorlamanın olmadığı bir durumda ortak bilginin yansması kabul edilen cari fiyatı işaret ettiler. Yazar, ikinci görüş sahiplerinin bu görüşünün genel olarak iki varsayıma dayandırıldığını söylemekte ve bunları, ilk olarak değer objektif olarak belirlenemeyeceği ikincisi ise cari fiyatın iki tarafa da kazanç sağlayan bir fiyat olması varsayımları olduğu şeklinde sıralamaktadır. Cari fiyatın adil fiyat olduğunu düşünenlerin bu kanaatlerini güçlendiren en önemli olgu, telafi durumunda ve ceza durumunda telafi ve cezanın tutarının ne olması gerektiği belirlenirken de piyasadaki ortak cari fiyatın esas alınacağı fikrini tıpkı Kanonistler gibi kabul etmeleri olgusudur. Bu konuda St. Aquinas'ın görüşleri daha kapsamlı idi. Aquinas'ın adil fiyatı bir şekilde ortak tahmini bir fiyat olarak gören bakış açısına sahip olduğunu ifade eden yazar, beşeri hukuk ile ilahi hukukun iyi niyet var olduğu sürece bir şekilde birleştirilerek sorunun çözümlenmeye çalışıldığını belirtmektedir. Aquinas'taki bu fiyatın, mübadeleye taraf olanların gönüllü değişimine dayalı bir fiyat olduğu, faydayı esas aldığı ve parayı da değişim değerinin bir ölçüsü olarak görüşünde olduğunu özetle aktaran yazar, sonrada alıcının bilgisizliği yüzünden ve satıcının malının kusurlarını gizlemesinden kaynaklı değişimi gayr-ı meşru saymaya devam ettiğini örneklendirmektedir. Nihai olarak ise yazar Aquinas'ın konu ile ilgili karmaşaya yol açan görüşlerine rastlansa da, meşru ticareti daraltan değil genişleten bir bakış açısına sahip olduğunu öne sürmektedir (s.175-214).

“Ortaçağ Ekonomisi: Toplumsal Yapıda Devamlılık” başlıklı kısımda, Roma'nın yıkılmasından sonra Avrupa'daki parçalanmış siyasi yapıda ortaya çıkan kendi kendine yeterli birimlerden oluşan ekonomik ve siyasi organizasyonun temelinde yer alan sınıflı toplum yapısını sürdürmeye yönelik düşünsel ve siyasi fikirler ele alınarak adil fiyatın burada mevcut statüko bakımından ne ifade ettiği açıklanmaktadır. Yazar, adil fiyatın her bir sınıfın kendi içerisindeki yatay eşitliği sürdürmede ve ekonomik kaynakların dağılımının aşırı

bozulmamasında işlevsel bir kavram olarak ele alındığını söyledikten sonra feodal toplumlarda gelir ve servette aşırı farklılaşmaya izin vermemek bakımından adil fiyatın servetin sabit olduğu varsayımıyla mübadelenin eşitliği fikrine yönelmesinin doğal olduğunu ortaya koymaktadır (s. 215-226). Yazar, büyüme fikrine uzak ve sermaye birikimine olanak tanımayan Ortaçağ'da adil fiyatın, mevcut düzeni koruma ve sürdürmedeki işlevinden dolayı "adil fiyat üzerine kafa yorulmasıbunun Ortaçağ'ın klasik görünümüne sahip bir dönemde ortaya çıkması, işte bu sosyo-ekonomik yapının sürdürülebilmesi ve toplumsal devamlılığın sağlanabilmesi nedeniyleydi" (s.227) diyerek kavramsal gelişimin hangi şartların ürünü olduğunu özetlemektedir.

"Sonuç ve Değerlendirme" başlıklı son bölümde ise yazar, kavramın tarihsel gelişiminden ortaya çıkan sonuçlardan en önemlisinin pek çok alandaki bilim adamını ilgilendiren kavramın nicel olarak ifadesindeki güçlük olduğunu tespitini yapmaktadır. Roma'nın Hıristiyanlık öncesi dönemde sözleşme özgürlüğüne dayanan ticarete bakış açısının Hıristiyanlık sonrasında Avrupa'da ahlaki ilkelerle sınırlanması gereken bir bakışa evrildiğini ve adil fiyat ile piyasa fiyatını eşit gören anlayış yanında bir de bir tür *laesio enormis* denilen telafi fikrini miras alıp bu mirasa ticari kârların ahlaken doğrulanmasını eklediklerini ifade eden yazar sonraki gelişmeleri ise şöyle özetlemektedir. Geç ortaçağdan sonra bu eski görüş yanında cari fiyatı adil fiyatın ölçüsü sayan farklı bir skolastik yorumun da ortaya çıktığını ifade eden yazar, Hıristiyanlık ile akli uzlaştırma çabasındaki Aquinalı Thomas gibilerin de adil fiyatı formüle etmede başarısız olduklarını öne sürmektedir. Yazara göre adil fiyat normatif olduğu için pozitif iktisadın yaklaşımları ile ele alınamaz. Sonraki dönemlerde gelişen kapitalist piyasa ekonomisindeki piyasa fiyatlarına müdahale edilemez fikrine de tam katılmak mümkün değildir ve Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi kâra yönelik müdahaleler olağanüstü durumlarda pekâlâ mümkündür (s.228-236).

Sonuç Yerine

Prof. Dr. Küçükkalay, seçtiği konu üzerine olan tartışmaları ve ulaştığı bulguları tamamen kendine özgü bir şekilde ortaya koyarak Türkçe iktisat tarihi literatürünü zenginleştirmektedir. Bu topraklarda üzerinde yeterli bilgi sahibi ol(a)madığımız gizemli bir kavramın üzerine adeta ışık tutulmaktadır. Kitabın ayrıntılı bir kaynakçası ve özenli bir indeks içermesi kitaptan umulan yararları artırmaktadır. Özellikle Latince kavramların anlaşılması için indekse müracaat

edilmesi bazı durumlarda zaruridir. Yazarın adil fiyatın faiz ve monopol ile bağlantısını ayrıntılandığı kısımları ile İslam'ın ekonomik hayata ilişkin ilkeleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar kapitalist ve Müslüman toplumların ekonomik sistemlerindeki yapısal farklılıkların anlaşılması bakımından önemli gibi görünmektedir. Adil Fiyat, günümüzde İslami Ekonomi, Moral Ekonomisi veya Kanaat Ekonomisi gibi farklı şekillerde adlandırılan kapitalist ekonomiye alternatif arayışlar üzerine kafa yoranların da okuması ve düşünmesi gereken tartışmaları barındırıyor. Bunun dışında Liberal ekonomik ilkelerin temelindeki doğal hukuk ve piyasa fiyatı görüşlerinin hangi tarihsel değişimlerle ilişkilendirilebileceğine dair derli toplu bir düşünsel ziyafeti vaat ediyor. Ortaya konulan bu katkıları ve konu ile bağlantılı farklı ilham verici düşünceler ile Adil Fiyat özellikle iktisatçıların, tarihçilerin, siyaset bilimcilerin, hukukçuların ve ilahiyatçıların muhakkak okuması gereken bir eser olarak daha fazla tartışılmayı ve eleştirilmeyi hak ediyor. Sonuç olarak Küçükkalay, adil fiyat kavramı üzerine kapsamlı çalışmasında normatif iktisadi önermelerin temel fikirlerinden biri olan değişim adaletinin bir boyutu olan fiyat konusunu genişçe ele almaktadır. Ayrıca kavramın uzun bir süreç içerisinde tarihsel olarak ele alınmasının getirdiği bazı güçlükler olsa da yazarın bir şekilde bu güçlükleri alt etmeyi başardığı söylenebilir. İktisat tarihinde ihtiyaç duyulan şeylerden birisi de müstakil bazı kavramların genişçe ele alınıp tartışılması ise bu kitap bu amaca yönelik değerli bir katkı sunmaktadır.

Abdulkadir BULUŞ

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi
SBF, İktisat Bölümü, akbulus@konya.edu.tr

